

“איפה אתם עושים את יום השואה?” “זיכרון בסלון” כטקס הנצחה אלטרנטיבי וכמיזם תרבותי

תמר כתריאל ויפעת גוטמן

טקסי יום שואה ממוסדים

לטקסי יום השואה מעמד מרכזי במפת ההנצחה הלאומית בישראל ובעולם היהודי כולו. בישראל טקסים אלה הם בעלי נופך ממלכתי מובהק שמתבטא בשלל צורות, כגון סגירת מקומות בילוי, וקיום טקס מרכזי בערב יום השואה ב"יד ושם" בירושלים, אשר משודר בטלוויזיה הארצית. לצד אלה מתקיימים טקסים קהילתיים מקומיים שזוכים לתמיכה ולגיבוי מוסדי במקומות שונים ברחבי הארץ, בראש ובראשונה טקסים המתקיימים בבתי ספר ושאר מוסדות חינוכיים, כולל אוניברסיטאות, ובמסגרות שונות של כוחות הביטחון והצבא. יום השואה מתאפיין גם בקיום מערך שידורים מיוחד ברדיו ובטלוויזיה, שנמשך החל מערב יום השואה ולכל אורכו של היום (Meyers et al., 2014). הצפירה של יום השואה, שבמהלכה נעצרים לרגע החיים בכל רחבי המרחב הציבורי בישראל, מסמלת יותר מכול את הקונסנזוס שהתגבש סביב הנצחת השואה כפרק מכונן בהיסטוריה הלאומית, שנוגע לכל אחת ואחד במדינה. במהלך השנים, אם כן, התקבע בישראל פורמט טקסי, שמטרתו להדהד באופן זה או אחר את הזדהותם של אזרחי המדינה עם זכר השואה. פורמט ממלכתי ורשמי זה מקדם את המסר הציוני שמקופל בפרשנות הרשמית של השואה כאירוע של חורבן לאומי, שהוליד את הקמת מדינת ישראל ואשר מצביע על הצורך בהגנה על קיומה היציב והבטוח (זרטל, 2002; Ben-Amos ; et al., 1999; Handelman, 2004).

טקסי יום שואה אלטרנטיביים

לצד אירועי ההנצחה הממוסדים והמוכרים, אנו עדים בשנים האחרונות לצמיחתם של אירועי הנצחה אלטרנטיביים של זכר השואה, שאחד הבולטים ביניהם הושק ב-2011 כמיזם הנושא את השם “זיכרון בסלון”. ניתן לראות במיזם זה סוג של אקטיביזם של זיכרון (memory activism). דהיינו, פעילות

"מלמטה" שנערכת במסגרות חוץ-ממסדיות אשר מבקשות לעצב מחדש היבטים מסוימים של הזיכרון הקולקטיבי (Gutman, 2017). המחקר על אקטיביזם של זיכרון התמקד עד כה בהקשר של מאבקים פוליטיים סביב הנכחת פרקים מסוימים בעבר בזירה הציבורית, כמו סוגיית הכחשת השואה או הנכבה. זהו מאבק להכרה ציבורית בנרטיבים שונים ואף מתחרים לגבי ייצוגי העבר, שהוא בדרך כלל מאבק כנגד השלטתו של נרטיב דומיננטי, כלומר המאבק על מה זוכרים. למיזם שעומד במרכז ענייננו במאמר זה, "זיכרון בסלון", מיקוד שונה. הוא איננו עוסק במה זוכרים אלא באיך זוכרים. מיזם זה איננו שואף להנכיח נרטיב מושתק או נזנח ביחס לעבר, אלא לעצב מחדש ולרענן את אופני ההנצחה של השואה כמרכיב מרכזי של הזיכרון הישראלי.

המיזם מתמקד, אם כן, בדרך שבה זוכרים יותר מאשר בסוגיית תכניו של הזיכרון הקולקטיבי. על פי מובילי המיזם, הצורך להעלות לדיון ולנסות לעצב מחדש את דרכי ההנצחה של זיכרון השואה נובע מחילופי הדורות – הן מן העובדה שמספר הניצולים היכולים לחלוק את סיפור הטראומה שחוו הולך ומצטמצם, והן מן העובדה שבני הדור הצעיר (דור שלישי ורביעי לשואה על פי הכרונולוגיה המקובלת) מוצאים קושי גדל והולך להתחבר לזיכרון השואה באמצעות הטקסים הממלכתיים המקובלים, בעיקר כמבוגרים צעירים שאינם נמצאים במסגרת מתווכת, שבתוכה מתקיימים טקסים אלה, כמו בית הספר או הצבא (כפי שציינו מספר משתתפים שאיתם שוחחנו). גם אם לא נקבל את האמירה הגורפת באתר המיזם לגבי השחיקה שחלה בציבור הישראלי לגבי זיכרון השואה, והחששות ששחיקה זו מעוררת לגבי עתידו של זיכרון זה, אין ספק כי טענה זו מבטאת חוויה סובייקטיבית של חלק מבני הדור הצעיר בישראל, שמתוכו ועבורו התגבש מיזם זה כתגובה לתהליכיועומק שהם חווים הן בקשר להנצחת השואה והן בקשר למיצובם ביחס לקבוצת הלאום.

עבור בני הדור הצעיר, שרק מיעוטם בני דור שלישי ורביעי לקורבנות הישרירים של השואה, הנצחת השואה היא מעל לכול חלק מן הסוציאליזציה בבית הספר ובמסגרות ממסדיות אחרות מצד אחד – וחוויה מתווכת-מדיה מצד שני. עבור חלקם, המסע לפולין היווה מסגרת מתווכת נוספת, שבה הודגשו ההיבטים הרגשיים של פעולת ההנצחה. כפי שהראו אורן מאירס, מוטי נייגר ואייל זנדברג בספרם על ייצוגי השואה במדיה (Meyers, Neiger & Zandberg, 2014), הן הטקסים הממלכתיים והן שידורי יום השואה ברדיו ובטלוויזיה העצימו את תחושת הקדושה של יום זה. במונחים שטבע חוקר זיכרון השואה, יאן אסמן (Assman, 2008), זיכרון השואה, שהיה "זיכרון קומוניקטיבי" עבור בני הדור הראשון והשני מכיוון שהיה עבורם חלק מזיכרון

אישי או ממגע אישי עם נושאי זיכרון השואה, הפך ברבות השנים ל"זיכרון תרבותי" שמתווך על ידי תוצרים תרבותיים במרחב האמנותי ובעיקר באמצעות המדיה וטקסים רשמיים (שחלקם הגדול מתווך-מדיה גם הוא). חוקרת הזיכרון הקולקטיבי, אליסון לנסברג (Lansberg, 2008), הציעה לקרוא לזיכרון תרבותי זה "זיכרון פרוסטיטי" (prosthetic memory), מונח שמדגיש את הממד ההבנייתי והמרוחק שבו, שעומד בניגוד לאופיו הספונטני של הזיכרון הקומוניקטיבי. אפשר לומר, אם כן, שהמיזם של "זיכרון בסלון" ממוקם על קו התפר בין שני סוגי הזיכרון הללו ונבנה משילוב האפשרויות שכל אחד מהם מציע. הוא נבנה גם מניסיון קודם למזג זיכרון קומוניקטיבי וזיכרון תרבותי באמצעות האפשרות להשמיע ולשמוע קולות וסיפורים אישיים לגבי חוויית השואה כחלק משידורי יום השואה במדיה. כפי שנראה בהמשך, מיזם "זיכרון בסלון" אימץ את מודל העדות האישית שנלווה להנצחת השואה בשנים האחרונות מתוך רצון לעמעם את נופך הקדושה שמיוחס לנושא זה במרחב הציבורי. הספונטניות של מפגשי פנים-אל-פנים באווירה בלתי פורמלית והזיכרון הקומוניקטיבי שמטופח במסגרתם מדגישים את האפשרות לרענן את שיח השואה במבט לעתיד, שבו לא ניתן יהיה לקיים את הזיכרון הקומוניקטיבי של טראומה לאומית זו.

אופיו של מיזם ה"זיכרון בסלון"

אם כן, מיזם "זיכרון בסלון" הושק כמסגרת חוץ-ממסדית להנצחה אלטרנטיבית של יום השואה, שמאפשרת להתייחס אל נושא זה ללא מטען הקדושה שהוא מקבל בהקשרים ממלכתיים. באתר המיזם הוא מוגדר כ"יוזמה חברתית המאפשרת לציין את ערב יום השואה בצורה משמעותית, בסלון הבית, בין משפחה וחברים, במפגש המורכב מעדות, חלק אמנותי-שיתופי ודינן".¹ בסרטון קצר שמסביר את המיזם הוא מוגדר כפרויקט שהפך לקהילה, "קהילה שהתעוררה מתוך שאלה – איך אני בוחר לציין את יום השואה וכיצד זיכרון השואה יתעצב בשנים הבאות?" התיאורים הכלליים באתר לגבי אופיו של המיזם ולידתו מדגישים שלוש נקודות, שהן מרכזיות וייחודיות למיזם זה כדרך להנצחת השואה – האינטימיות של המפגש ("בין משפחה וחברים") אשר מייחדת אותו מטקסים ממלכתיים ומוסדיים אחרים שחוו המשתתפים

¹ כל הציטוטים במאמר מאתר המיזם נמצאים בכתובת האינטרנטית הבאה:

במסגרות רחבות יותר, אלמנט הבחירה לגבי אופן הנצחת השואה כאקט בעל משמעות אישית שמפגש זה מאפשר, והמבט לעתיד הרחוק יותר, שבו הנצחת השואה תקבל פנים חדשות (בעקבות חילופי הדורות והיעדרם של הניצולים ובני דור שני). הדובר בסרטון הוא גבר צעיר בעל מראה נאה שמייצג את מובילי המיזם, שמבחינה גילית נמנים על בני הדור השלישי לשואה – אלה שלא חוו את מוראותיה באופן ישיר, ואף לא גדלו בצלה באופן אינטימי, אך נחשפו לשואה בשל קשר משפחתי (סבים וסבתות) או באמצעות מערכת החינוך והמדיה (על המעבר הבינדורי של זיכרון השואה, המכונה גם פוסט־ממורי, ראו Hirsch, 2011). עבור בני דור זה, שאלת ההנצחה היא שאלה של התמודדות עם אמצעי התיווך שהתרבות מעמידה לרשותם יותר מאשר שאלה של זיכרון ישיר.

הרוח החיה מאחורי מיזם זה היא יזמת חברתית וחינוכית מתל־אביב, עדי אלטשולר, אשר יחד עם חברים צעירים נוספים יזמה ערב כזה שנה קודם לכן, ולאור הצלחתו החליטה להפיץ את הרעיון באמצעות פלטפורמה אינטרנטית, שעוצבה במיוחד למטרה זו. הפלטפורמה מקבלת את הנכנסים אליה בשאלה שמהדהדת את השיח סביב ליל הסדר – "איפה אתם עושים את יום השואה?" ניסוח זה ממסגר את מפגשי "זיכרון בסלון" כטקס ביתי, שכמו לילות הסדר המוכרים, משולב בלוח השנה היהודי־לאומי. על פי מה שנמסר בערך המוקדש למיזם בוויקיפדיה בעברית,² ב־2015 התקיימו 1,500 מפגשי "זיכרון בסלון" (רובם בערב יום השואה ומיעוטם במוצאי אותו יום), ועל פי המידע שניתן באתר המיזם, עד 2017 השתתפו במפגשים אלה ברחבי הארץ ומחוצה לה למעלה מ־750 אלף מארחים, אורחים ועדים. במאמר זה נבקש להבין את "זיכרון בסלון" כטקס הנצחה אלטרנטיבי שצמח "מלמטה", ואשר ברבזמן מאתגר את תרבות טקסי הזיכרון הממלכתיים והממסדיים להנצחת השואה ומתכתב איתם בצורות שונות. הניתוח שלהלן מתבסס על תצפית משתתפת בתריסר מפגשי "זיכרון בסלון" במהלך שש השנים האחרונות, בראיונות ובשיחות שקיימנו עם אנשים שלקחו חלק במפגשים אלה, במעקב אחר הפלטפורמה הדיגיטלית שבאמצעותה מיזם מבוזר זה מתארגן ומתפתח כטקס אלטרנטיבי, ובכיסוי שטקס זה קיבל במדיה. "זיכרון בסלון" הוא, כאמור, טקס שצמח "מלמטה", כסוג מודע־לעצמו של "המצאת מסורת"

² https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%96%D7%99%D7%9B%D7%A8%D7%95%D7%9F_%D7%91%D7%A1%D7%9C%D7%95%D7%9F

(Hobsbawm & Ranger, 1983), כפי שמעידה פסקת המבוא לערכת המארח שזמינה לכל באתר המיזם:

"זיכרון בסלון" הוא הזדמנות לקיים פעולה אישית קטנה ופשוטה ובו בזמן להרגיש חלק ממה שהו גדול ומשמעותי הרבה יותר. כל סלון הוא עולם ומלואו, אבל הידיעה שבמקביל אליו מתקיימים עוד אלפי סלונים, בכל העולם, הופכת את הפעולה הפרטית והאישית של כל אחד מאיתנו לחלק ממסורת לאומית חדשה ומלאה משמעות.

גישור בין המרחב האישי למרחב התרבותי

מפגשי "זיכרון בסלון" מהווים, אם כן, הזדמנות לעשייה חברתית שחורגת מדפוס ההשתתפות השגור בפעילות אקטיביסטית מן הסוג המוכר במסגרת תנועה חברתית, תוך הקרבת זמן ומאמץ, ותוך מיצוב עצמי לעומתי ביחס לאתוס הלאומי כפי שדורשות פעולות אקטיביסטיות שמבטאות התנגדות ביחס לקונסנזוס (Gutman, 2017). מפגשים טקסיים אלה יוצרים גשר בין המרחב האישי למרחב הלאומי, כשהם מנכיחים את קולותיהם של אזרחים מן השורה בהבניה של אירועים היברידיים משותפים שמאתגרים הפרדות מקובלות בין המרחב הפרטי למרחב הציבורי, בין הקול האישי לבין הזהות הלאומית, בין עבר להווה. בתוך כך, הם משמשים זירה חדשה לבירור, אישור מחדש וחיזוק ערכים תרבותיים, שזיכרון השואה נמצא במרכזם.

קבוצת החברים שהתקבצו סביב עדי אלטשולר למפגש הראשון של "זיכרון בסלון" ב־2010 ממשיכה להוביל את המיזם, ובמהלך השנים הצטרפו אליה פעילים נוספים. כל אלה מפעילים את אתר האינטרנט של המיזם, פלטפורמה דיגיטלית שבאמצעותה מצוותים אורחים, מארחים ועדים זה לזה בכל רחבי הארץ ובקהילות ישראליות ויהודיות בלמעלה מ־50 מדינות ברחבי העולם. המבקר באתר מוזמן להירשם אליו באחת הקטגוריות הללו – כמארח, כאורח או כעד. האתר פונה לניצולים, בני דור שני, ומומחים שעיסוקם בזיכרון השואה או בטיפול בקורבנותיה מכל זווית שהיא, לבוא ולהשתתף במפגשי "זיכרון בסלון" כאנשי עדות או מרצים, תוך הבטחה לגיבוי ולתמיכה ככל הניתן. המעוניינים לארח מפגש של "זיכרון בסלון" מוזמנים להירשם כמארחים באתר ולהשתתף במפגש הכנה שנערך בכמה מקומות בארץ אם ברצונם בכך. גיבוי, עזרה, וציוות עד/ה למפגש מותנים בכך שהוא יהיה בעל אופי אינטימי יחסית (בין 15-40 משתתפים) ושהוא יקיים את מבנה האירוע המורכב משלושה חלקים שיפורטו לעיל. בכל השלבים מודגש הגיבוי

שהמארחים מקבלים מצוות מובילי הזיכרון או הקהילות (כפי שהם מכונים במקומות שונים באתר), שכולם מתנדבים בעלי מחויבות להנצחת השואה בדרך שנענית לבחירתם האישית של המארחים והמשתתפים באירוע "להתחבר ליום השואה באופן משמעותי ואישי".

תיאור תמציתי של מטרת ערב "זיכרון בסלון" מופיע באתר לצד תמונות שצולמו בסלונים שונים עם קטעי תגובה של המשתתפים: "זיכרון בסלון" קורה בסלון הבית, בין חברים. המשתתפים מעצבים את חווייתם בערב, דרך שיח פתוח על זיכרון השואה והשפעתו על החברה בעבר, היום ובעתיד". ניסוח זה, כמו גם הערות נוספות שמופיעות באתר, מדגיש ומעודד את חופש הפעולה של המשתתפים לקבוע ביניהם את התכנים של הערב ואת אופני ההתייחסות לשואה, ובכך להשתתף באופן פעיל בחוויה של עיצוב פעולת ההנצחה. עם זאת, אתר המיזם מכיל ערכות הדרכה מפורטות וניתנות להורדה, שבהן מפורטות הצעות למבנה הערב, טיפים לקיום ערב משמעותי ולהתנהלות ביחס לעד/ה, לאופי העדות של בני דור שני, או לאתגרים המיוחדים של קיום מפגש "זיכרון בסלון" עם בני נוער. כמו כן, מוצעים דגמים מעוצבים לתעודת ההוקרה לאיש או לאשת העדות, להזמנה לאירוע שניתן לתלות ברחבי השכונה, ולשלטי הכוונה למפגש שמוצבים בכניסה לבית ולדירה שם הוא מתרחש, ואשר יוצרים מעטפת של המשכיות חזותית בין אירועים המתקיימים בבתי שונים שיוצרים רשת ארצית (ואף חוצת-ארצות), כמו גם משנה לשנה. ערכות ההדרכה למארחים ולבני הדור השני מוצגות כמבוססות על חוכמת ההמונים של משתתפי "זיכרון בסלון" בשנים עברו, ובכך מסמנות גם הן את קיומה של קהילת "זיכרון בסלון" כקהילה מקוונת ופתוחה, המבוססת על ניסיון משותף. במבוא לערכת המארחים נאמר: "הערפה שאתם קוראים עכשיו מתבססת על חוויות של אלפי מארחים משמונה שנות הפעילות של 'זיכרון בסלון', והיא מנסה לאגד את 'חוכמת הסלון' כדי לעזור לך לבנות אירוע מוצלח אצלך בסלון. עם זאת, חשוב להגיד כי 'זיכרון בסלון' הוא פלטפורמה פתוחה לגמרי וכי כל סלון מתעצב בדרך שמתאימה למארחים ולאורחים שבו". כך, כמו בכל פעילות טקסית, עיצוב הערב כרוך מצד אחד במסגרת נתונה מראש, שאותה מספקים מובילי המיזם כחלק מן המאמץ להמציא מסורת ישראלית-יהודית חדשה סביב הנצחת השואה. מצד שני, הממד הפרפורמטיבי של הפעילות הטקסית מאפשר להדגיש את הפתיחות החווייתית של הטקס ואת התרומה האישית של כל אחד מן המשתתפים בו. "זיכרון בסלון" הוא בהגדרתו אירוע דיסקורסיבי, ממוקד-דיבור, או בלשון אתר המיזם "זו הזדמנות להתנסות

בשיח אחר, 'לצאת מהמסגרת'. אי לכך, במאמר זה נבקש לנתח מפגשי "זיכרון בסלון" בעזרת המודל ההיוריסטי שהציע האנתרופולוג הלשוני, דל היימס (Dell Hymes), לחקר אירועי דיבור (speech events) כיחידות תחומות של פעילות לשונית, מסגרת ניתוח שמאפשרת ומעודדת את פילוחה של "אנתרופולוגיה של מפגשים" כדרך למיפוי דינמיקה חברתית-תרבותית (כתריאל, 1999).

"זיכרון בסלון" כטקס לשוני

המודל ההיוריסטי של היימס: ניתוח אירועי דיבור
המודל ההיוריסטי של היימס (Hymes, 1972) לניתוח פעילות לשונית יכול לסייע לנו לבחון את המיזם של "זיכרון בסלון" כמהלך של ייצור מכוון ומאורגן של מפגש חברתי-טקסי מסוג חדש שמייצר מרחבים חלופיים ושיח חלופי לאלה המקובלים בטקסי יום השואה הממלכתיים. אפשר לראות ב"זיכרון בסלון" טקס לשוני או אירוע דיבור במונחים של היימס, שניסח את הפרוגרמה המחקרית של האתנוגרפיה של תקשורת/דיבור (Ethnography of Communication/Speaking) כתחום מחקר מובחן בסדרת מאמרים שהתפרסמו בשנות השישים והשבעים של המאה הקודמת. בבסיס ניסוח המודל של היימס עמדו שלוש הנחות-יסוד לגבי מקומה של השפה במחקר אנתרופולוגי – ראשית, הטענה שאנתרופולוגיה לשונית (בניגוד למדע הבלשנות) עוסקת בשימוש שאנשים עושים בשפה ולא במבנה המערכת הלשונית עצמה. שנית, שניתן להבין את השימוש בשפה רק במונחים של ההקשרים החברתיים-תרבותיים שבהם מעוגנת כל פעולת דיבור. ושלישית, שאחד הדברים שמייחדים קבוצות אנושיות הוא התפתחותו הדינמית של רפרטואר מקומי משותף של פעולות ואירועי דיבור, שחבריהן למדו להכיר ולבצע בתהליך של סוציאליזציה לשונית אם במהלך הילדות ואם בהצטרפותם לקבוצות ולארגונים שונים בתקופת הבגרות. אירועי הדיבור הכלולים ברפרטואר כזה מתגבשים, בין השאר, באמצעות שם שניתן להם בעגה מקומית, שיום שהוא בעל מעמד מטה-דיסקורסיבי מכיוון שהוא משמש לאפיון פעולה לשונית. כך, השם "זיכרון בסלון" מתייחס לסוג המסוים של אירוע דיבור שמתקיים במסגרת המיזם הנדון כאן. דוגמאות אחרות לאירועי דיבור מוכרים ומסומנים ברמה הלקסיקלית בארגונים שונים הם "ישיבת צוות", "סמינר מחלקתי", או "מסיבת עיתונאים", שכל אחד מהם יכול להוות

עוגן למחקר אמפירי על אירועי דיבור, שסביבם מאורגנים החיים החברתיים בסביבה נתונה (Schwartzman, 1989).

הדגש במסגרת שהציע היימס לניתוח אירועי דיבור, שמזוהים בצורה זו או אחרת כמשמעותיים בהקשר חברתי-תרבותי מסוים, מושם על הממדים השונים של ההקשר החברתי והתרבותי שבהם הם מתקיימים. היימס ארגן את המודל ההיוריסטי שלו תחת הכותרת SPEAKING (כגימיק שיכול להיחקק היטב בזיכרון של חוקרים המתמקדים בדיבור), כשכל אחת מאותיות אלו מייצגת ממד אחר של ההקשר של אירוע הדיבור הנחקר – זירת ההתרחשות מבחינת זמן ומקום (Setting), המשתתפים (Participants), מטרות (Ends), מבנה הפעולה (Act sequence), הטון הרגשי (Key), ערוצי וכלי התקשורת (Instrumentalities), נורמות (Norms) וז'אנר (Genres). בהמשך הדברים נשתמש בקטגוריות אלו (על פי סדר זה) לארגון התיאור והניתוח של מפגשי "זיכרון בסלון" כאירועי דיבור מובחנים. הניתוח המוצע כאן לערבי "זיכרון בסלון" כקטגוריה תרבותית של אירועי דיבור במונחים של המודל של היימס, מתבסס על ההנחות הניתנות בערכות ההדרכה באתר המיזם מצד אחד, ולמפגשי "זיכרון בסלון" שבהם נכחנו בשנים האחרונות מצד שני. בהמשך נתייחס למרכיבי ההקשר של פעולת דיבור על פי המודל של היימס אחד לאחד.

זירת ההתרחשות – זמן ומרחב

ערבי "זיכרון בסלון" מוגדרים במונחי זמן ומרחב כמתקיימים אחת לשנה בערב יום השואה במרחב הביתי. בכל אחד מממדים אלה ישנן חריגות – כשחלק קטן מן המפגשים מתקיימים במוצאי יום השואה או כשהם מתקיימים במרחבים קהילתיים כגון מתנ"סים, ואפילו במקומות עבודה כפעילות משותפת שקבוצת עובדים בוחרת לארגן. כך, המפגשים מתמקדים בלוח השנה הממלכתי-טקסי מצד אחד, ומרוכזים בזמן הפרטי של המשתתפים, שעות הערב שלאחר יום העבודה או הלימודים, מצד שני. מבחינה מרחבית, הסלון הביתי מייצג גם הוא תחום הפרט, אך מדובר במרחב ביתי שבו מקיימים בני הבית מפגשים עם העולם החיצון באמצעות אירוח וכן, בדרך כלל, באמצעות צפייה בטלוויזיה והתחברות לעולם הגדול, כולל לטקסים ממלכתיים ככלל ולשידורי יום השואה בפרט. כך שגם מבחינת הזמן וגם מבחינת המקום, ערבי "זיכרון בסלון" הם מפגשים היברידיים שמשלבים בין הבית לחוץ, בין העולם הפרטי למרחב הציבורי, ומערערים על הגבולות ביניהם. מעבר לכך, הפריסה המרחבית הרחבה של ערבי "זיכרון בסלון" – בכל רחבי הארץ ובעשרות מדינות בעולם היהודי – לצד המיקוד הטמפורלי

שלהם בערב יום השואה, יוצרים תחושה של השתתפות טקסית בפעילות של קהילת זיכרון רחבה, שהמשתתפים בערבי "זיכרון בסלון" הם חלק ממנה. ערכת ההדרכה למארחים מדגישה את אופייה של זירת ההתרחשות של ערבי זיכרון הן מבחינת המרחב הביתי, שאמור להיות נעים, מסביר פנים ובלתי פורמלי, והן מבחינת ארגון הזמן שיוצר מסגרת טמפורלית להתנהלות האירוע. מומלץ כי הערב יארך כשעתיים וחצי, שהעדות תימשך כ-50 דקות, הפעילות האמנותית-שיתופית כ-20-30 דקות, וכי שאר הערב – כשעה וחצי – יוקדש לדיון. בפועל, בערבים שבהם נכחנו, מסגרת הזמן הכללית נשמרה פחות או יותר, אך לא החלוקה הפנימית. למעשה, ברוב המקרים נחלק הערב לשניים ולא לשלושה חלקים – העדות (או ההרצאה) היו החלק הראשון, שבדרך כלל נמשך כשעה. לאחריו התקיימה הפסקת קפה של כחצי שעה שבה המתארחים יכלו לשוחח באופן אישי, ואחריה התקיים דיון לעיתים בלי נוכחות/ה של איש או אשת העדות (כמומלץ בערכת ההדרכה). הפעילות האמנותית-שיתופית שולבה בראשית הערב או במהלך הדיון.

העובדה שמרבית המפגשים מתקיימים במקביל לשידור הטקסים הממלכתיים ברדיו ובטלוויזיה ובמנותק מהם מדגישה את מעמדם כאלטרנטיבות לטקסים ממלכתיים. זאת, לא רק מבחינת מיקומם במרחב הביתי הבלתי פורמלי, אלא גם מבחינת משבצת הזמן שבה הם מתקיימים. באף אחד מן האירועים שבהם נכחנו לא נעשה שימוש באירוע הממלכתי המשודר כחלק מן המפגש בסלון, למרות שהערב החל באותה שעה שבה מתחיל שידור הטקס ב"יד ושם" ברדיו ובטלוויזיה. באחת הפעמים הרדיו דלק כשהצטרפנו למפגש דקות אחדות לפני תחילת שידור הטקס, וכובה על ידי המארח ללא אומר ברגע שהשדרן הודיע על פתיחת הטקס הממלכתי. הטקס האלטרנטיבי החל באותו רגע גם הוא.

המשתתפים

אתר המיזם מדגיש כי מפגשי "זיכרון בסלון" פתוחים לכול המעוניינים להשתתף בהם. בפועל, במפגשים שבהם נכחנו השתתפו בעיקר מבוגרים כפריסה גילית רחבה, תוך נוכחות בולטת של צעירים בשנת העשרים והשלושים. קטגוריות ההשתתפות במיזם משקפות את רמת הפעילות של המשתתפים ואת התפקיד שהם ממלאים באירוע. מאחורי הקלעים נמצאים מובילי הזיכרון מצוות הפעילים של המיזם, שמספקים תמיכה וגיבוי למארחים את המפגש בכתיבה ומצוותים להם את אנשי העדות. המארחים ממלאים תפקיד מרכזי בניהול הערב ובהתנהלות אל מול אנשי העדות.

בערכת ההכנה למארחים מודגש הצורך להפגין יחס מתחשב ומכבד כלפי העד/ה, ומומלץ לקיים פגישת הכנה עם העד/ה במידת האפשר (או לפחות שיחה טלפונית מקדימה), וכן לדאוג להסעה במידת הצורך. המארחים מזהירים שלא לצמצם את הניצולים למעמד של קורבנות טראומה, ומומלץ לנסות ולדובב את זיכרונותיהם גם מן התקופה של לפני המלחמה ושל חייהם אחריה, לסייע לו/ה בשמירה על מסגרת הזמן המוקצב לעדות, ובניהול השיחה בין המשתתפים לאחר מתן העדות. המארחים מתבקשים להגיש לעד/ה את תעודת הוקרה (על פי הדגם המוצע באתר) בסיום האירוע, וכן לקיים שיחה טלפונית נוספת עם איש או אשת העדות לביטוי הכרת תודה וגם לבדיקת מצבו/ה הנפשי בעקבות המפגש, שעלול להיות חוויה מציפה ומטלטלת. לאור הידלדלותו של מאגר העדים־ניצולים, הורחבה קטגוריית העדות כך שתכלול גם את בני הדור השני, שנקראים בלשון מובילי המיזם – "העדים של העדים". קטגוריה זו של משתתפים זוכה להנחיות מפורטות (שלא כמו העדים־ניצולים עצמם, שההנחה לגביהם היא שיש לאפשר להם להתבטא כרצונם וככל יכולתם). הפנייה לעדים של העדים בערכת ההדרכה המיועדת להם היא ממוקדת־רגש ומנוסחת בגוף שני בלשון פנייה ישירה, שמשרטטת פרופיל של העולם הרגשי של שני הדורות: "אתם, בני הדור השני, חוויתם את קשיי ההורים, שמעתם, גם דרך השתיקות, את כעסם, כאבם, אובדנם, אשמתם, געגועיהם וחוסר האונים שלהם, למול מה שקרה ליקיריהם. גדלתם כילדים קטנים בצל הטראומה. חלקם חווה לכן פחד, כאב, רצון לגונן, נתק רגשי, זרות, היעדר ביטחון ופחד לשאול. חשוב ומומלץ לתת גם לכך ביטוי בסיפורכם: הקושי לספר, הקושי להרגיש, על הכאב, הגעגוע ורגשות אחרים".

למרות העדפה ברורה להשתתפותם של איש או אשת עדות, באתר המיזם מודגש "כי אסור לנו לתלות את זיכרון השואה בנוכחותם הפיזית של אנשי עדות" וכי ניתן לקיים "חזויות זיכרון משמעותית ובונה גם ללא ניצולים". בהיעדר איש או אשת עדות, מומלץ בערכת ההדרכה להשתמש בעדות כתובה או מצולמת. עם זאת, ברוב המפגשים שבהם השתתפנו היו עד או עדה, או ניצולים או בני דור שני. במפגשים הבודדים שבהם נכחנו ואשר לא כללו עדות של ניצול/ה או בני דור שני, ביטאו המארחים את אכזבתם על כך שלא הצליחו למלא משבצת זו, וניכר היה שמבחינתם הממד החזויתי של הערב נפגם בשל כך, והם התנצלו על היעדר מרכיב העדות שוב ושוב.

קטגוריה נוספת ומשלימה של משתתפים במפגשי "זיכרון בסלון" הם המתארחים, שנחלקים לשלוש תתיקבוצות עיקריות, על פי מידת המרחק

החברתי שלהם מן המארחים: בני משפחה וחברים של המארחים כמעגל ראשון, שכנים ומכרים מזדמנים כמעגל שני, וזרים שהגיעו למקום באמצעות אתר המיזם כמעגל שלישי. אף שהמארחים והמעגל החברתי שלהם הם הבסיס לאירוע, הפנייה הרחבה למתגוררים בשכונה, ובעיקר ההרשמה באמצעות האתר, מאפשרות לבנות ערב שחורג מן הערכים הרגילים בסלון הישראלי המצוי. הנאספים באירועי "זיכרון בסלון" הם, אם כן, חבורה הטרוגנית שמשלבת קרובים ורחוקים אשר החוט המקשר ביניהם היא המחויבות להנצחת השואה והרצון להפוך את יום השואה למועד משמעותי ולמנף אותו לביורר מעמיק יותר של "החיבור" שלהם לשואה (וכנגזר מכך, לקהילה היהודית-ישראלית) מאשר ניתן לעשות כמשתתפים או צופים פסיביים בטקסים ממלכתיים. השילוב של מחויבות ותחושה שדרוש דיון וביורר היחס האישי והקולקטיבי לזכר השואה בהווה ובעתיד, הוא זה שמסמן את המשתתפים כחברים בקהילת "זיכרון בסלון", קהילה מקוונת שהולכת וגדלה משנה לשנה, כאשר אירוח המפגש או התארחות בו מהווים אקטים פרפורמטיביים של הצטרפות לשורתיה.

מטרות

מטרת המיזם, כאמור, היא לייצר מרחב טקסי אלטרנטיבי פתוח אך אינטימי, שבו ניתן להנציח את זכר השואה באופן אישי ומשמעותי ולפתוח דיון רחב לגבי אופני הנצחתה בהווה ובעתיד. הפלטפורמה שמציע המיזם הופכת את השתתפותם של ישראלים מן השורה לאקטיבית (בניגוד להשתתפות בטקסים ממלכתיים), וככל שהם מעורבים יותר – מארחים ולא רק מתארחים, תורמים לדיון ו/או לארגון האירוע – הם הופכים חברים פעילים בקהילה המתהווה של "זיכרון בסלון". ואכן, מטרת-לוואי של המיזם היא בניית קהילה שכזו סביב השתתפות המונית במיזם, שמבוססת על מרחבים אינטימיים של מפגשי פנים-אל-פנים. מטרת מרחבים חדשים אלה שמגשרים בין האישי לקולקטיבי היא, בין השאר, לאפשר את היווצרותו של שיח מסוג חדש סביב זיכרון השואה – שיח מתלבט ולא פסקני, שיש בו עומק רגשי מחד גיסא ופתיחות ותהייה אינטלקטואלית ומוסרית מאידך גיסא. בערכת ההדרכה למארחים מסומן חלק הדיון שבערב כמקום "שבו אנחנו יכולים להכניס לסלון שאלות משמעותיות ובערות. הוא המקום שבו אפשר לדבר בפתיחות ולשאול בכנות מה למדנו מהשואה ומה חשוב להמשיך וללמוד ממנה. הוא המרחב שבו אפשר להעלות שאלות קשות, גם אם יודעים שלא תמיד יש להן תשובות פשוטות... הדיון הוא חופשי כמובן העמוק ביותר של המילה. אפשר לדבר בו

כמעט על הכול – כל עוד עושים זאת בכבוד ותוך שמירה על הקשבה והכלה של מגוון רחב של דעות ואמונות.”

מבנה הפעילות

כאמור, שני המרכיבים העיקריים של מפגשי “זיכרון בסלון” שבהם נכחנו היו העדות כפרק פותח ומשמעותי מאוד בחוויית המפגש, והדיון שהתקיים בהמשך הערב, כשפעילות אמנותית-שיתופית שזורה בו בנקודות שונות שבהן, כמצוין באתר המיזם, “אורחי הערב מוזמנים לשתף ולבטא את עצמם, בכל אופן שיבחרו, בשיר, בקטע קריאה, בסיפור ואפילו בתפילה”. במקרה אחד, באירוע שהתקיים במתנ”ס קהילתי, נפתח הערב בפעילות אמנותית ממושכת למדי (קריאה ונגינה), שלמעשה החליפה את נוכחות איש או אשת העדות שהמארגנים לא הצליחו להביא. הפעילות האמנותית תרמה נימה רגשית לאירוע, שרובו היה כרוך בדיון רפלקטיבי על האופן שבו זוכרים – או יש לזכור – את השואה ועל משמעותה בחיי הפרט והכלל בישראל, דיון שנתן למפגש נופך של סמינר יותר מאשר של אירוע זיכרון. במפגשים שבהם הופיעו איש או אשת עדות בחלק הראשון, היא או הוא מיקדו את ההיבט הרגשי של הערב ועזרו לנתב את המשכו של המפגש לכיוון של ביטוי אישירגשי גם של המשתתפים האחרים בזמן שמוקדש לשאלות שמופנות אל העדה, שכן לדברי האתר “המפגש האינטימי בערב שכזה מאפשר לאורחים לשאול שאלות, גדולות וקטנות”. באחד האירועים שבהם נכחנו, ניתנה הרצאה על ידי פסיכולוג שמטפל בבני דור שני, שהחליפה את העדות, ואולם נראה שאופייה העיוני של ההרצאה לא עודד ביטוי רגשי בשלב השאלות והתשובות שלאחריה. בכל המפגשים שבהם השתתפנו, חלק העדות הסתיים בהפסקה לקפה ולכיבוד קל שהביאו המשתתפים, לפני שהתאספו כולם מחדש לדיון, שבדרך כלל נערך בהנחיית אחד המארחים. בדיון זה, נאמר באתר, “הסלון כולו מוזמן לשיחה פתוחה על רבדיה השונים של השואה”. האתר כולל הצעות למערכי דיון בכיוונים שונים, תוך הדגשת השוני בין סלונים שונים והנופך המקומי והאישי שיש לכל מפגש, כשמוצע – בעיקר במפגשים עם בני נוער – לקיים את הדיון “מן הקל אל הכבד” ולהיעזר בעזרים חיצוניים כמו קטעי קריאה וסרטונים.

הטון הרגשי

מפגשי "זיכרון בסלון" מובנים בהתייחסות ישירה ולעומתית לטון הרגשי שמתלווה לטקסי שואה ממלכתיים. הם מדגישים אי-פורמליות ואינטימיות של מפגשים אישיים כנגד הרשמיות והריחוק שבטקסים ממלכתיים. בערכות ההדרכה מודגש הרצון להסיר את "הקדושה" מהמפגש, בלשון האתר – לא חולצות לבנות, לא דקת דומייה, ונושאי שיחה שהם לא בהכרח "פוליטיקלי קורקט". הכוונה אינה להסרת הרגש מהאירוע הביתי, להיפך: חלק הערב שמוקדש לעדות מהווה שיא רגשי לאירוע, אך הדרך האינטימית שבה ניתנת העדות מחליפה את הפתוס שמלווה טקסים רשמיים. הניצולים חולקים את סיפור קורותיהם בתקופת השואה בנוסח של עדות־כשרודם (flesh witnessing) כפי שמכנה יובל הררי (2008) עדות על התנסות אישית ישירה בהקשר של עדויות חיילים משדות קרב. עדות חווייתית זו מעוררת הזדהות רגשית עם זכר השואה, שמסייעת לשומעים "להתחבר" לאירוע היסטורי מרוחק זה. חשיבותו הרגשית של הסיפור החווייתי מודגשת גם בהנחיות שניתנות באתר המיזם לעדים מדור שני, שמתבקשים להקפיד על העברת הסיפור המשפחתי תוך התמקדות בדמות אחת כדי לספר את סיפורה באופן מעורר הזדהות, ולהימנע מכרונולוגיות של אירועים היסטוריים. הדיון גם הוא נתפס כמחליף את ההגבהה הטקסטית של הנצחת השואה באירועים ממלכתיים, בכך שהוא מאפשר השתתפות אקטיבית, ערעור על מסרים רשמיים וחשיבה תוך התדיינות משותפת על סוגיות עומק שנוגעות לזיכרון השואה, לסוגיית הלאומיות, ולהתנהלות מוסרית. אף שבערכת ההדרכה מצוין שאפשר גם לצחוק במסגרת הדיון, כדרך לעודד פתיחות וחשיבה מחוץ לקופסה, ככל האירועים שבהם נכחנו שמרו הדוברים על ארשת רצינית ומהוררת. גם כאשר איש או אשת העדות (שחלקם היו מבוגרים מאוד וחסרי ניסיון בדיבור בפני קהל) ניסחו את דבריהם באופן מקוטע ולא רציף, שהקשה על השומעים לעקוב אחר מהלך האירועים, לא נראה שהקשב של השומעים נפגע, והטון המכבד נשמר לכל אורך האירועים.

ערוצי התקשורת

המאפיין המרכזי של אירועי "זיכרון בסלון" מבחינת ערוצי התקשורת שבאמצעותם הם מתקיימים היא העובדה שמדובר במפגשי פנים-אל-פנים, קטני-היקף ותחומים, ולא במפגשים המוניים מחד גיסא או במפגשים מתווכים וירטואליים מאידך גיסא. בעידן הדיגיטלי, שבו חלק נכבד כל כך מן התקשורת הבינאישית והקבוצתית מתקיים באופן וירטואלי ומתווך על ידי

המדיה הדיגיטלית, הדגש על חשיבותו של המפגש הבינאישי הוא משמעותי במיוחד. חשיבות זו מתחדדת אף יותר לאור המשקל המיוחד שיש לפלטפורמה הדיגיטלית במהלך ארגון המפגשים וניתוב המיזם כולו. מאפיין נלווה הוא הדגש על הממד האוראלי של המפגש. גם כאשר נעשה שימוש בקטעי עדות או ספרות, הם מובאים למפגש באמצעות קריאה בקול, שמדגישה את הפרפורמטיביות העומדת ביסוד המפגש כולו.

נורמות

העמדה הנורמטיבית הבסיסית שעומדת ביסוד הזמנת ניצולים כאנשי עדות היא שעבור בני הדורות הבאים, ההקשבה לעדותם היא גם זכות וגם חובה. ערכות ההדרכה מדגישות את הצורך לטפח נורמות של שיח מכובד ומכבד, שיח שמאפשר ביטוי אותנטי לתחושות, ולקבלה של עמדות ודעות שונות. לצד עידוד שיח מכבד, ישנו גם עידוד לביטוי אישי אותנטי שאיננו חותר למסקנות חד־משמעיות ופתוח לנקודות מבט מגוונות. במהלך השתתפותנו באירועי "זיכרון בסלון", התרשמנו כי הנורמה הבסיסית שדוגלת בשיח מכובד ומכבד מתורגמת למאמץ מכוון להימנע מאי־הסכמות ולהעלות נושאים קונטרוברסליים, כגון סוגיית שמירת כבוד האדם בשטחים הפלסטיניים. ניסיונות אחדים לעורר סוגיות אלו שבהם נתקלנו לא צלחו, והדוברים התבקשו שלא להכניס פוליטיקה לדיון. ידוע לנו גם מניסיוננו הישיר וגם משיחות עם אנשים אחרים שהשתתפו במפגשים מסוג זה כי נורמות של דיבור ושתיקה לגבי נושאים שנויים במחלוקת היו שונות ממפגש למפגש, ובכל אופן הן מהוות אתר רגיש למשא ומתן בין המשתתפים.

ז'אנר

במפגשי "זיכרון בסלון" משתלבים ז'אנרים אחדים – קודם כול, ז'אנר העדות של ניצולים, שהתפתחותו מזוהה עם עדויותיהם של ניצולי שואה (פלמן ולאוב, 2008). העדות היא סיפור אישי, דהיינו הז'אנר הדומיננטי בו הוא הנרטיב. ואכן, ההנחיות לעד/ה בני הדור השני, שהוזכרו לעיל, מעידות על העדפה לשימוש בנרטיב עם נופך דרמטי, שמציג השתלשלות עניינים ברורה ושזורה ברגעים רוויי דילמה לגבי אופני פעולה אפשריים שמייצרים מתח סיפורי. לצד הדומיננטיות של הנרטיב בחלק הראשון, הדיון בחלקו השני, שבמהלכו מלבנים סוגיות עקרוניות בעלות משמעות אישית, מעמיד במרכזו דין ודברים שכלתני שיכול לסייע בגיבוש עמדות לגבי סוגיית משמעות השואה ודרכי הנצחתה. השימוש בז'אנרים ספרותיים ומוזיקליים שונים

בממד האמנותי-שיטופי של מפגשים אלה מוסיף גם הוא נדבך לאירוע כולו. גם מבחינת עירוב הז'אנרים וגם מבחינת הטון הכללי של המפגש כמשלב סיפורים אישיים עם דיון מושכל מנקודות מבט שונות, מפגשי "זיכרון בסלון" מהדהדים את מסורת "שיחות הנפש" שהתקיימו בקרב קבוצות חלוצים בתקופת העלייה השלישית ובמסגרת תנועות הנוער בשנים מאוחרות יותר, והפכו לסמל של שיח אינטימי מעמיק שמהווה כלי ובסיס לכינון קהילה (כתריאל, 1999).

מפגשי "זיכרון בסלון" הם, אם כן, אתר תרבותי שבו מתממשים אירועי דיבור על פי דפוס מובחן שעוצב על ידי מובילי המיזם ומיושם (עם התאמות מקומיות) באלפי סלונים ביתיים בערב יום השואה בישראל ובעולם היהודי. הראינו כי ניתן לאפיין מפגשים אלה באמצעות מרכיבי ההקשר של האירוע בעזרת המודל ההיוריסטי של היימס לחקר אירועי דיבור, כשמרכיבי הזמן והמקום, המשתתפים, מטרת המפגשים והטון הרגשי הנלווה אליהם מסייעים להבין את נורמות התקשורת שמעצבות את התנהלותם של המשתתפים ואת ארגון המפגש כיחידת שיח בעלת מבנה פנימי. כמו הקשרים אחרים של פעילות טקסית, מפגשי "זיכרון בסלון" מתקיימים בתוך ומתוך מתח בין ההבניה הטקסית של האירוע על פי נורמות וכללים שמשקפים את חוכמת הסלון שהצטברה במהלך פעילות המיזם, לבין האותנטיות של ביטוי אישי של המשתתפים, שמאפשרת להם להתחבר באופן עמוק לזכר השואה. מתח זה מתבטא מצד אחד ברצון להתוודע אל שיח השואה ולהזדהות עמו, בדרך כלל בתיווך איש או אשת העדות. מצד שני, חלק נכבד מן המפגש, ובעיקר הדיון שמתקיים לאחר פרק העדות, איננו עוסק בשואה אלא בדרכי הנצחתה. על המעבר הזה בין שיח זוכר למטא-שיח על זיכרון נתעכב בפרק הבא.

משיח זוכר למטא-שיח על זיכרון

המשתתפים במפגשי "זיכרון בסלון" נוטלים חלק ברקימת שיח חדש על זיכרון השואה. היבט בולט של המיזם הוא הממד הרפלקסיבי שלו, שמתבטא בעיסוק מטא-דיסקורסיבי על האופן שבו יש לזכור את השואה, ללמוד אותה וממנה, ולדבר עליה. ערכות ההנחיה למארחים ולעדים בני הדור השני הן למעשה מסכת שלמה של מטא-שיח, שמשרטט את השיח שנחשב ראוי (ואפקטיבי) למפגשי "זיכרון בסלון". למעשה, אחת המטרות המרכזיות שמייחדות מפגשים אלה מאירועי הנצחה אחרים שממוקדים בפעילות טקסית מן הסוג המוכר בהקשרים ציבוריים, היא ההתייחסות לעבודת הנצחה

כפעולה דינמית שמעוצבת על ידי המשתתפים בה ושאינה מוכתבת מלמעלה על ידי זרועות השלטון או בכוחה של מסורת. מבחינה זו, משתלב מיזם "זיכרון בסלון" במסורת ישראלית-חילונית של עיצוב טקסים לאומיים שפרחה בתנועה הקיבוצית משנותיה הראשונות, הייתה מרכזית בכינון הישראליות בעשורים הראשונים למדינה, ובמידה רבה איבדה את מעמדה בשנים האחרונות (Kook, 2005).

הפתיח לערכת ההדרכה המיועדת לאנשי עדות מדור שני מנסח את הצורך בטיפוח טקס חלופי להנצחת השואה במונחים של זיקה בין היחיד לבין העבר היהודי הטראומטי. אין מדובר בהכרת האירועים עצמם, או בניסיונות להבין את ההקשר ההיסטורי שבתוכו התרחשה שואת היהודים, אלא ביצירת זיקה או חיבור רגשי בין המשתתפים לבין אירועים אלה. ובלשון הערכה עצמה: "בין הטקסים הממלכתיים לצפייה בטלוויזיה, רבים מאיתנו מרגישים כי הזיקה שלנו לזיכרון השואה הולכת ונחלשת ומתקשים למצוא דרך אישית, רלוונטית ומשמעותית לעסוק בזיכרון השואה. "זיכרון בסלון" מציע דרך להתמודד עם היום ועם השאלות שהוא מעלה במפגש בסלון הבית בין חברים ואורחים". כפי שעלה בכל מהלך המחקר, זיקה וחיבור הם שני הביטויים המקובלים ביותר, הראשון במשלב גבוה והשני במשלב נמוך יותר, לתיאור יחסם של יחידים לשואה. במקרים רבים פתחו המתארחים במפגש את דבריהם בפרק השאלות ותשובות לעד או למרצה, או בדיון, בציון חיבור אישי (או היעדרו) לשואה על ידי סימון בן/בת משפחה או מבוגר משמעותי אחר שהשפיעו עליהם בילדותם. היו כאלה שציינו מפגש עם טקסט במסגרת הלימודים, בסרט שהוקרן ביום השואה, השתתפות במסע לפולין, או מעורבות בטקס יום השואה במסגרת בית ספרית כזיכרונות מוקדמים שיצרו עבורם זיקה ראשונית לנושא. על פי התרשמותנו, הצגת טיב הזיקה האישית לנושא השואה היא כרטיס כניסה כמעט הכרחי לשיח שנרקם בין המשתתפים במפגשי "זיכרון בסלון". זו אמירה שמהווה מהלך שיחני משמעותי שממצב את הדוברת/ת בקהילת הזיכרון שמכוננת על ידי המיזם על סמך הפרמטר של מידת הקרבה האוטוביוגרפית לנושא השואה, פרמטר אשר יוצר את ההבחנה הבסיסית בין עדים למתארחים רגילים כקטגוריות השתתפות במפגשי "זיכרון בסלון".

לצד סימון מפגשים אלה כאירועי דיבור בעלי מעמד מיוחד, ערכת המארחים כוללת גם הערות מטאדיסקורסיביות פרטניות על האופן שבו אמורים להתנהל הדיבור במפגש וההקשבה לו. מתוך מודעות לקושי שמתלווה לעיתים לפעולת העדות, בעיקר כאשר מדובר בעדים-ניצולים, ניתנות דוגמאות קונקרטיות של דרכים שבהן ניתן לנסח שאלות שיעזרו בדיבור העד/ה

במהלך הערב. ההעדפה המפורשת היא לסיפור רגשי, מעורר הזדהות גם כשמדובר באנשי ובנשות עדות מדור שני, שאמורים לחלוק עם השומעים את רגשותיהם ואת חוויותיהם כמי שגדלו בצל השואה ומתבקשים לשזור בדבריהם גם ביטויים רפלקסיביים על קשיי הביטוי הרגשי שלהם עצמם. נראה לנו כי החשש שמבצבץ במערכת ההדרכה לבני הדור השני לגבי יכולתם לשאת את המשא הטקסי והמטען הרגשי שמביאים עמם איש או אשת עדות יש לו על מה להיסמך. במפגשים הבודדים שבהם נכחנו, שבהם השתתפו העדים של העדים, סיפורו של האב הניצול שכבר איננו בין החיים נשמע חיוור משהו לעומת עדויות מפלי ראשון. יוזמה חדשה של אחד העדים מדור שני, שהופצה לאחרונה בקבוצת הפייסבוק של פעילי "זיכרון בסלון" מדור שני לספר את סיפורו של אביו בגוף ראשון (ולעזור לאחרים לעשות כמוהו), מעידה גם היא על מידה של מבוכה לגבי אופן הצגת עדות מכלי שני, שמזינה דיון מטאדיסקורסיבי מתמשך על איך ניתן וראוי לספר את סיפור השואה. אפשר לומר כי מפגשי "זיכרון בסלון" מייצרים הכלאה בין פעולת העדות של מי שחוו את השואה ואלה שחוו את התמודדותם של הניצולים מכלי ראשון כריטואל מוכר של הנצחת השואה שנערך פנים-אל-פנים באווירה ביתית ובלתי פורמלית, לבין עיסוק מטאדיסקורסיבי וערכי נרחב בדרכי הזיכרון ובאופני ההבעה ומרכיבי הטקס שפעולת ההנצחה האלטרנטיבית של השואה מזמנת ומעודדת.

כאמור, קיים מתח מובנה בין הממד הפרפורמטיבי של טקס הזיכרון האלטרנטיבי לבין החשיבה והדיון הרפלקסיביים לגבי עצם קיומו ודרכי עיצובו. אולי משום כך ממליצה ערכת ההדרכה למארחים להיפרד מאיש או אשת העדות לאחר חלקו הראשון של הערב (ובמפגשים שבהם נכחנו אכן כך היה). לאחר שפרק העדות והמיקוד בעד/ה ובסיפור/ה מאשרים את מחויבותם של המשתתפים לנרטיב ההגמוני של השואה, הדיון בחלקו השני של הערב מסמן שינוי כיוון ושינוי אווירה, ונותן למשתתפים הזדמנות לצאת מן הקופסה הטקסית ולתת ביטוי לתהיות, לדילמות ולספקות לגבי מקומה של השואה בחייהם כפרטים ובחיי הכלל. השתתפות חווייתית במפגש דורשת יכולת להכיל הן את המרכיב הריטואלי של הערב והן את המרכיב הרפלקסיבי שבו, וזאת בלי שהאחד יערער את תפקידו של השני במרקם הכולל של המפגש, ובכך המיזם ממצב את עצמו כגשר על קו התפר שבין זיכרון קומוניקטיבי לזיכרון תרבותי של אירועי השואה.

הערות לסיכום

התפשטותו המהירה והמרשימה של מיזם "זיכרון בסלון" במהלך שמונה השנים הראשונות מעידה על כך שהוא מציע מענה לצורך תרבותי עמוק. בחלקה, כפי שהודגש לעיל, ניתן להבין היענות זו של הציבור במונחים של הקושי המובנה במעבר הבינדורי מזיכרון קומוניקטיבי לזיכרון תרבותי, והדיון הרפלקסיבי שמעבר זה מעורר. היבט נוסף של המיזם מתייחס לתפקידו בכינון קהילה אלטרנטיבית פּאמצעים הטכנולוגיים העומדים לרשות חבריה בעידן הדיגיטלי. באתר המיזם מכונה קהילה זו לעיתים "קהיליית 'זיכרון בסלון'", שהיא תוצר של פעילות בפלטפורמה אינטרנטית, קשרים משפחתיים ואישיים, שכולם ממונפים לבניית קהילה חדשה סביב זכר השואה – כזו שכוללת את המעגל המשפחתי והחברתי של מארחי האירוע אך חורגת מעבר לו בחיפוש אחר גיוון והרחבת השורות. בריאיון טלוויזיוני שנתן שי פירון, שר החינוך לשעבר, כמשתתף־מארח של ערבי "זיכרון בסלון", הוא הדגיש את הצורך ביצירת קהילות שמתווכות את המדינה למעגל האישי של היחיד וטען כי הצורך בקהילות כאלו בנוף החברתי בישראל צמח ממשקל היתר שניתן לממד הלאום ובשל היעדר מסגרות מתווכות בין האישי ללאומי.³ אכן, ריאיון זה, כמו התייחסויות אחרות למיזם באמצעי המדיה השונים, נראים המשך ישיר לשיח המיזם עצמו. בשיח זיכרון זה, שמשלב קטעי עדות ודיון רפלקסיבי על משמעויותיו ומקומו של זיכרון השואה בחיים האישיים ובהוויה הלאומית, המשתתפים נשמעים לעיתים כאנתוגרפים לעת־מצוא, שבוחנים את הפרקטיקות שבהן הם נוטלים חלק בהקשר תרבותי רחב. ברוח זו, מהלך פרשני נוסף שברצוננו להציע להבנת המיזם של "זיכרון בסלון" במסגרת ניתוח אתנוגרפית־קשורתית של אירועי דיבור, מתייחס לאופן שבו אירועי דיבור שכלולים ברפרטואר המוכר במרחב תרבותי מסוים מתכתבים זה עם זה. זהו מהלך השוואתי, שמטרתו לשרטט שדה תרבותי במונחים פרפורמטיביים, שבו היחיד והיחד מכוננים זה את זה באמצעות אירועי דיבור מובחנים ומוכרים בתרבות. לסיכום דברינו, אם כן, נשרטט בקווים כלליים את שדה הפעולה שבתוכו "זיכרון בסלון" פועל את פעולתו התרבותית, ונמשוך קווים של השוואה והנגדה בינו לבין אירועי דיבור אחרים שמאכלסים מרחב תרבותי זה, ואשר חלקם כבר הוזכרו.

³ הריאיון נגיש באתר המיזם.

עצם הגדרתו של "זיכרון בסלון" כטקס אלטרנטיבי מעמידה אותו אל מול טקסי השואה הממלכתיים והמוסדיים, שזכו למעמד קנוני בתרבות הזיכרון הישראלית. עמדנו על כך בהרחבה בניתוח מפגשי "זיכרון בסלון" כאירוע דיבור, כיוון שהנגדה זו מהווה חלק אינטגרלי של ההצדקות שמציעים מובילי המיזם והמשתתפים בו למעורבותם בניסיונות לרענן את חוויית הזיכרון ביום השואה, שבו הטקסים הממלכתיים ממשיכים לעמוד במרכז הזירה. מעבר להתייחסויות המפורשות לטקסיות הממלכתית של יום השואה ולאווירת הקדושה שמתלווה אליה ומקשה על ישראלים רבים "להתחבר" אליה באופן ממשי ורלוונטי לחייהם, ישנן גם התייחסויות למשמעות שניתנת לקיום המפגשים במרחב הביתי, בסלון, שהוא אתר המפגש המקובל ביותר למפגשים חברתיים אחרים בכל ימות השנה. למפגשים אלה תפקיד חשוב בשימור המעגל המשפחתי והמעגלים החברתיים הקרובים, שמהווים אבני היסוד של מרקם החיים החברתיים בישראל. חשוב לציין כי דפוס אלטרנטיבי זה אינו מוביל לתהליך דה-קנוניזציה של זיכרון השואה, אלא דווקא להטענתו מחדש ברגש, משמעות ורלוונטיות.

חלק ממפגשי זיכרון אלה גולשים ל"מסיבות קיטורים", אירועי דיבור שהממד הטקסי והפונקציה החברתית שלהם נותחו בעבר במונחים של המודל ההיוריסטי של היימס (כתריאל, 1999). כפי שמצוין באותו מחקר, אחד הסייגים שהוצבו למפגשי קיטורים הוא נוכחותם של זרים, שיש חשש כי לא יפרשו נכון את הטון המקטר של המפגש מתוך אידיהורות עם הסביבה החברתית שבה צמח והנפשות הפועלות בה. מפגשי "זיכרון בסלון", לעומת זאת, פועלים את פעולתם באמצעות התמהיל המקומי שנעשה בין המעגל החברתי המוכר ואנשים זרים, תמהיל שמאפשר לכל אחד למצוא את מקומו במפגש מסוג זה, אך גם מעודד את קיומם של קולות שונים ומונע שכפול אינסופי של מסרים במצב שבו כל אחד יודע מראש מה עמדתו של השני, מצב שחוסם בירור אמיתי ושיחה של ממש. ואכן, ניתוח "מסיבות קיטורים" הראה כי הדיבור בהקשר זה נתפס כאנטי-עשייה, כסחרור במעגל שאיננו מוביל לתוצאות ואף מלווה תחושות קשות של חוסר אונים. ההשתתפות במפגשי "זיכרון בסלון", לעומת זאת, נתפסת כסוג של עשייה, ואפילו של פעולה אקטיביסטית שבאה לתקן מצב של ניכור חברתי כלפי סוגיה מרכזית בזיכרון הקולקטיבי מתוך עמדה לעומתית כלפי המורשת הממלכתית של טקסי שואה רשמיים. פעולת תיקון זו היא דיסקורסיבית במהותה ולא מתלוות לה הערות כגון "מספיק לדבר, הגיע הזמן לעשות משהו". כפי שראינו, לא רק הדיבור עומד במרכז אלא גם דיבור-על-דיבור – מאמצים לעצב אופני דיבור

באמצעות הצעות והערות מטאלשוניות. במילים אחרות, המיזם של "זיכרון בסלון", כמיזם של המצאת מסורת, כרוך לא רק בהבניה חדשה של מפגש ישראלי מצוי, אלא גם באידאולוגיה לשונית שאינה נענית להבחנה המצויה בין דיבורים ומעשים ולהעדפת הראשונים על פני האחרונים.

ביבליוגרפיה

זרטל, עידית (2002). האומה והמוות: היסטוריה, זיכרון, פוליטיקה. תל-אביב: דביר.
 כתריאל, תמר (1999). מילות מפתח: דפוסי תרבות ותקשורת בישראל. חיפה:
 אוניברסיטת חיפה וזמורה ביתן.
 פלמן, שושנה ולאוב, דורי (2008). עדות: משבר העד בהיסטוריה, בפסיכואנליזה
 ובספרות. תל-אביב: רסלינג.

- Assman, Jan (2008). "Communicative and Cultural Memory". In Astrid Erll and Ansgar Nunning (eds.) *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. (pp. 109-118). Berlin and New York: De Gruyter.
- Ben-Amos, Avner, Bet-El, Ilana and Tlamim, Moshe (1999). "Holocaust Day and Memorial Day in Israeli Schools: Ceremonies, Education and History". *Israel Studies* 4 (1): 258-284.
- Gutman, Yifat (2017). *Memory Activism: Reimagining the Past for the Future of Israel-Palestine*. Nashville, TN: Vanderbilt University Press.
- Handelman, Don (2004). *Nationalism and the Israeli State: Bureaucratic Logic and Public Events*. Oxford: Berg.
- Harari, Yuval (2008). *The Ultimate Experience: Battlefield Revelations and the Making of Modern War Culture, 1450-2000*. Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Hirsch, Marianne (2012). *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust*. New York, NY: Columbia University Press.
- Hobsbawm, Eric and Ranger, Terence (1983). *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hymes, Dell (1972). "Models of the Interaction of Language and Social Life", in John Gumperz and Dell Hymes, eds. *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication*. New York: Holt, Rinehart, and Winston, 35-71.
- Kook, Rebecca (2005). "Changing Representations of National Identity and Political Legitimacy: Independence Day Celebrations in Israel, 1952-1998", *National Identities* 7(2): 151-171.
- Lansberg, Alison (2004). *Prosthetic Memory: The Ethics & Politics of Memory in an Age of Mass Culture*. New York: Columbia University Press.

- Meyers, Oren, Neiger, Motti, & Zandberg, Eyal (2014). *Communicating Awe: Media Memory and Holocaust Commemoration*. London: Palgrave Macmillan.
- Schwartzman, Helen (1989). *The Meeting: Gatherings in Organizations and Communities*. New York: Plenum Press.